

GÖÇLERİN SAMSUN EKONOMİSİNE ETKİSİ**Görkem YARGÜL¹ Fatih ARABACI² Mustafa EFE³ Solmaz Sonat YAVUZ⁴****Öz**

Osmanlı'nın son döneminde Kırimdan gelen Tatarların, Kafkasya'dan gelen Çerkezlerin ve Balkanlar'dan gelen mübadillerin Samsun ekonomisinde etkili oldukları görülmektedir. Çalışmamızın başında göç, göçmen, muhacir, mübadele ve mübadil gibi kavramlar ele alınmıştır. Nitekim göç, göçmenlik ve muhacirlik gibi kavramlar toplumsal hayatımızda her zaman önemli bir konu olmuştur. Ayrıca mübadele kavramı da tarihsel olarak üzerinde durulması gereken bir kavramdır. Çalışmamız hazırlanırken süreç içinde ülkemiz dâhilinde yerleştirilen bu insanların yurdun tümüne yaptığı katkıları ya da ekonomiye getirdiği yüke değinilmiştir. Özelde de bu gelişmelerin Samsun açısından olumlu ve olumsuz neticeler değerlendirilmiştir. Samsun'a yapılan göçün siyasi yönünü ve iskân politikaları üzerinde durulmuştur. Ülkemize göç vasıtasıyla yerleştirilen göçmenlerin ülkeden göçenlerin yerlerini doldurup dolduramadıkları, ekonomide, tarımda, ticarete, zanaatta ihtiyaçlara ne oranda katkı sağladıkları bilimsel veriler ışığında değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Göçler, Mübadele, Samsun, Ekonomi.

THE EFFECT OF MIGRATIONS ON THE ECONOMY OF SAMSUN**Abstract**

It is seen that Tatars from the Crimea, Circassians from the Caucasus and exchanges from the Balkans were influential in the economy of Samsun in the last period of the Ottoman Empire. At the beginning of our study, concepts such as immigration, immigrant, immigrant, exchange and exchange were discussed. Then, the contributions of these people who were

¹ Öğretmen, Şehit İlhan Hamlı Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, g.yargul@gmail.com, Samsun/Türkiye, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7229-3402>

² Öğretmen, Şehit İlhan Hamlı Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, fatiharabaci55@hotmail.com, Samsun/Türkiye ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6644-7227>

³ Öğretmen, Şehit İlhan Hamlı Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, mustafaefe57@hotmail.com, Samsun/Türkiye, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3469-0347X>

⁴ Öğretmen, Kazım Orbay İlkokulu, sonatyavuz@hotmail.com, Samsun/Türkiye, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5024-0895>

settled in our country to the whole country or the burden they brought to the economy were mentioned. In particular, positive and negative results for Samsun were evaluated. The political aspect of the migration to Samsun and the settlement policies were emphasized. Whether the immigrants who were settled in our country through immigration could fill the place of those who migrated from the country, and how much they contributed to the needs in the economy, agriculture, trade and craft were evaluated in the light of the data.

Keywords: Migrations, Barter, Samsun, Economy

Giriş

Göçlerin yaşandığı dönemde bugünkü Samsun Vilayeti, idari olarak Trabzon Vilayetine bağlı Canik Sancağı olarak anılıyordu. O tarihlerde Canik Sancağında ekonomik hayat daha çok zirai faaliyetlere dayanıyordu. Bölgede ticari amaçlı zirai faaliyetlerde en önemli üretim tütüncülüktü. Zirai ticaretle iştigal edenler büyük oranda azınlık gayrimüslim tebaadan olan insanlardı. Bu insanlar, bölgeye Balkanlardan ve Kafkaslardan gelen göçler esnasında Samsun’u terk etmeye başlayınca yerli halkta, gelenlerin gidenlerin yerini doldurup dolduramayacağı endişeleri ortaya çıkmıştır. Ancak, bölgeye yerleştirilen ilk göçmen guruplarının bir iki yıllık süre içerisinde olumlu yönde bir katkısı olmamıştır. Hatta Kırım ve Kafkasya’dan gelen göçmenlerin olumsuz etkileri olmuştur. Ancak, uzun vadede muhacir ve mübadillerin hem bölge hem de ülke ekonomisine olumlu yönde katkı sağladıkları görülmüştür. Olumlu yönde sağladıkları katkılar yapılan çalışmalarda ortaya konulan verilerde çok net bir şekilde görülmektedir. Bu olumlu katkılarda muhacir ve mübadillerin yanlarında getirdikleri sermayelerin ve modern zirai üretim tekniklerinin önemli bir yeri vardır.

Kafkas, Kırım Ve Balkan Göçlerinin Samsun Ekonomisine Etkileri

Kavramsal Tanımlar

Göç, kişinin münferit olarak veya kitlesel bir biçimde bulunduğu mekânı terk ederek başka bir iskân birimine yerleşmesi hadisesidir. Bu hadiseyi gerçekleştiren kişiye de genel manada göçmen denilmektedir. Ancak, göçmenler göçün sebebine, sayısına, geldiği yere, toplumun anlayışına ve kültür düzeyine, göçmenin kendisine, yerli halka veya bürokrata göre farklı terimlerle tanımlanmaktadır. Mekân değişikliği açısından göç hareketi iki guruba ayrılır. Ülke sınırları içinde meydana gelen yer değiştirme hareketine iç göç, ülke sınırları aşarak yapılanlara ise dış göç denir. Dış göç, nüfus kaybına uğrayan devlet açısından dışa göç, göçmenin yerleştiği ülke açısından içe göç olarak ifade edilmektedir. Göç hareketine iştirak

edenlerin sayısı dikkate alındığında münferit göçler ve kitle göçleri olarak ikiye ayrılır. Kişi kendi iradesiyle iskân mahallini değiştiriyorsa, meydana gelen göçe serbest göç, kişinin yaşadığı bölgede yaşayabilmesi için gerekli şartları yitirmesi halinde oluşan göçe ise mecburi göç denir (İpek, 2012, s.211-213). Özetle, göç sözcüğü göçün yapılış şekline göre farklı şekillerde adlandırılmıştır.

Mübadele, Türk tarih yazınında 1923 yılı başında Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan bir protokole binaen Türk ve Rum nüfusun karşılıklı değişimi için kullanılan genel bir göç terimidir. Oysa bu Türk tarihinde karşılıklı değişim yoluyla gerçekleşen ilk göç olayı değildir. Balkan Savaşları sonrasında, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş yıllarında benzer uygulamaları görmek mümkündür (Duman, 2012, s.48-49). Mübadele durumuna maruz kalan, başka bir deyişle bu işin öznesi olanlara da mübadil denir. Özellikle mübadeleyi yaşayanların isimlendirme konusunda hassas olmalarının temel nedeni, muhacirliğin muhtaç, aciz, sığıntı için kullanılmasıdır. Çünkü muhacir mülteci statüsünde gelip dönemeyen veya her iki devletin iznini alarak barış döneminde yerleşmek kastıyla gelen kişiler için kullanılan bir terimdir. Bu nedenle Balkanlar, Kafkaslar ve Kırımdan gelenler genel anlamda muhacir olarak adlandırılmıştır. Göçmen ve muhacir kelimeleri sözlük anlamı itibariyle eşanlamlı olarak kullanılan kelimelerdir. Ancak, Türk bürokratları bu kelimeleri farklı şekillerde ve anlamlarda kullanmışlardır. Yazılı ve sözlü kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Türk toplumu için muhacir, düşmandan kaçıp Türk hâkimiyetindeki topraklara sığınan Müslümanlardır (İpek, 2012, s.213-217).

Kırım Ve Kafkasya Göçlerinin Samsun Ekonomisine Etkisi

Samsun'a yaşanan göçleri kronolojik olarak ele aldığımızda, ilk gurup göçmenler 1768 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Kuzey Kafkasya'dan gelmiştir. Kırım Rusların eline geçince buradan göç eden göçmenlerin ilk geldikleri yerlerden birisi Canik olmuştur. Ruslar, Kırım Savaşı'ndan sonra Kafkasya'da tam hâkimiyet sağlamak için kendilerine karşı başlayan Kafkas direnişini kırmaya çalışmışlardır. 1859 yılında Kafkas direnişinin sembol ismi Şeyh Şamil ele geçiren Ruslar, Kafkasya'da sistemli bir temizlik harekâtına giriştiler. Bu durum Kafkaslardan yoğun bir göçmen akını başlamasına sebep olmuştur. Bu sırada gelen göçmenlerin ilk durak yerleri, stratejik bir öneme sahip olan Canik Sancağı olmuştur. Kırım ve Çerkez göçüne maruz kalan Canik, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşının ağır faturasını da çekmek zorunda kalmıştır. Canik'e yoğun bir biçimde göçmen kitlelerinin gelmesi iktisadi açıdan

olduğu kadar sağlık açısında da sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Göçmenlerin beraberinde getirdikleri salgın hastalıklar bölgede ciddi sağlık sorunlarına, bundan kaynaklı ölümlere yol açmıştır (Yılmaz, 2012). 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşını kaybeden Osmanlı Devleti, Balkanlarda büyük toprak kayıpları yaşayınca Balkanlardan 300 bin Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Bu göçmenler Tablo: 1'de yer alan bölge ve vilayetlere iskân edilmiştir (Avaygan, 2004). 1879 yılından sonra Kuzey Kafkasyalıların (Çerkezler) Türkiye coğrafyasında yerleştirildikleri yerler ve sayıları Tablo:2'de gösterilmiştir. Tablo: 3'de ise Kuzey Kafkasyalı göçmenlerin Rusya'dan ayrıldıkları ve Türkiye'de karaya çıktıkları limanlar yer almaktadır.

Tablo 1: Balkanlardan Gelen Ve İskan Edilen Çerkezlerin Sayısı

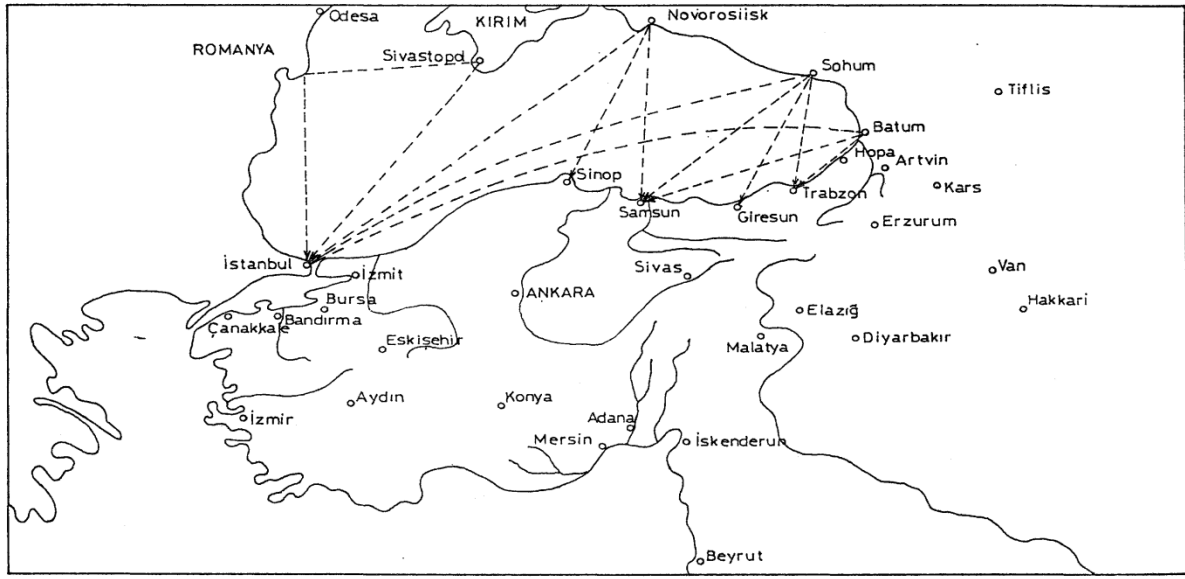
Aile Sayısı	İnsan Sayısı	Yerleşim Yeri
10000	50000	Halep, Deyr-Zor
5000	25000	Şam Vilayeti
5000	25000	Adana Vilayeti
2000	10 000	Konya Vilayeti
2000	10000	Kıbrıs
1000	5000	Kastamonu
1000	5000	Ankara Vilayeti
900	4500	Samsun ve Amasya
100	500	Cezayir

Kaynak: <http://www.akintarih.com/kafkasya/osmanliyelerlesme.html>

Tablo 2: 1879 Yılından Sonra Kuzey Kafkasyalıların (Çerkezler) Türkiye Coğrafyasında Yerleştirildikleri Yerler Ve Sayıları

Bölge	Sayı	Bölge	Sayı
Kars	500	Ankara	60000
Bitlis	2500	Konya	12000
Muş	2500	Bolu	32000
Erzurum	3000	Antakya	1500
Mardin	1 000	Afyon	5000
Gümüşhane	1 000	Eskişehir	14000
Gaziantep	17000	Sakarya	35000
Sivas	49000	Kütahya	3000
Samsun	60000	Bilecik	1000
Amasya	6000	Kocaeli	15000
Tokat	33000	Burdur	10000
Hatay	1 500	İstanbul	100 000
Adana	13000	Denizli	1 500
Kayseri	35000	Balıkesir	35000
Sinop	10 000	Manisa	2000
Çorum	16000	Aydın	9000
Yozgat	7000	Çanakkale	10000
Mersin	1 000	İzmir	30000
Kırşehir	2000	Kastamonu	50000

Kaynak: <http://www.akintarih.com/kafkasya/osmanliyelerlesme.html>

Tablo 3: Göçmenlerin Rusya'dan Ayrıldıkları ve Türkiye'de Çıktıkları Limanlar.

Kaynak: Süleyman Erkan, *Kırım Kafkasya ve Doğu Anadolu Göçleri*, Yayımlanmamış

Kaynak: Süleyman Erkan, “Kırım Kafkasya ve Doğu Anadolu Göçleri”, s.180.

Kafkasya muhacirleri Osmanlı coğrafyasına yerleştikten sonra, Kafkasya’da sürdürmüş oldukları yaşam tarzlarını yeni vatanlarında da devam ettirme anlayışı içinde oldular. Çoğunlukla devlet görevlerinde özellikle de ordu, polis ve jandarmada gibi güvenlikle ilgili kurumlarda görevler aldılar. Devlette görev almayanlar ise ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılıkla iştigal ettiler. Hayvancılık alanında özellikle de at yetiştiriciliğinde başarılı oldular. Yerli at ırklarıyla Çerkez atlarını melezleştirerek yeni melez ırklar geliştirdiler (www.akintarih.com/kafkasya.html). Canik’e iskân edilen muhacirler bölgenin gelişmesi ve kalkınmasına katkıda bulundular. Özellikle bölgede tütün ziraatı onların gelmesinden sonra kat kat artmıştır. İş hayatı ve sanatta ortaya koydukları başarı bölgeye yenilikler getirmiş ve Canik’in kültürel ve sosyal açıdan çeşitlenmesine katkı sağlamıştır. Geldikleri bölgelerden getirdikleri giyim kuşam ve yeme içme kültürleriyle Canik ve havalisinde kültürün çeşitlenmesine ve zenginleşmesine katkı sağlamışlardır. Kültürel zenginliğin yanı sıra Canik’in nüfus yapısı da çeşitlenmiş, sosyal açıdan da canlılık ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2012).

1865 yılından itibaren göçmenlerin gelmesiyle, Samsun’da tütün üretimini tekellerinde bulunduran Hristiyan çiftçilerin tekelleri kırılmaya başlamıştır. Osmanlı hâkimiyeti altında

bulunan Batı Kafkasya'dan gelen Müslüman göçmenlerin önemli iskan merkezleri arasında Samsun, Bafra, Çarşamba ve Kavak kırsalı öncelikli alanlar arasında yer almıştır. Batı Kafkasyalı Çerkez, Gürcü ve Nogay grupları ile Kırım bölgesinden Samsun'a gelen Kırım Tatarları kırsal alandaki verimsiz alanlara yerleştirilmişlerdir (Erlor, 2011, s.230-245). Genellikle bataklık, taşlık ya da çorak olan bu alanlar yöre sakinlerinin ellerinde bulundurdukları tarım arazilerinden çok daha kötü bir görüntüye sahipti. Samsun merkezine yakın alanlar ile Kavak, Çarşamba ve Bafra kırsalında bulunan bataklık, ormanlık, çorak ve taşlık yerlerde iskan edilen göçmenler, değişik tarım ürünleri ziraatına yönelmişlerdir. Bu alanlarda üretimi yapılan farklı tarım ürünlerinin pek çoğu tütün üretimi kadar verimli olamamıştır. Batı Kafkasya'dan gelip tarımla geçimini sağlayan göçmenlerin birçoğu tütün üretimini karlı gördükleri için tercih etmişlerdir. Hububat ve sebze üretimi için kullanılan verimli ve sulak araziler yerli Müslüman halkın elinde bulunduğu tütün üretimi, yerli Hristiyanlar veya göçle gelen Müslümanlar tarafından yapılmaktaydı. Samsun ve kırsalındaki taşlık ve verimsiz araziye sahip yerli Hristiyanlarla, 1865 yılından sonra bölgeye gelen Kafkasyalı göçmenlerin iskan edildiği arazi yapısı aynı nitelikte olduğundan onlarda tütün üretimini tercih ediyorlardı. 1865 yılından itibaren Kafkaslardan Samsun'a kitlesel göçlerin yapılması, 1880'lere gelindiğinde Samsun'un nüfusunda artışlar görülmüştür. Nüfustaki artış tütün üretiminin artışı da beraberinde getirmiştir (Şahin, 1994).

Göçlerle birlikte pek çok Anadolu şehrinde olduğu gibi Samsun ve civarında da tarımsal üretim canlanmıştır. Bu canlanma devletin vergi gelirlerinin özellikle tarım üzerinden alınan vergi gelirlerinin artmasına sebep olmuştur. Göçmenlere arazi verilmesi ekonomik ve siyasi sonuçlar doğurmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geleneksel miri toprak rejiminin yerini özel arazi mülkiyeti rejimi almıştır. Bu durum başlı başına köklü bir sosyo-ekonomik değişimdir. Bu sosyal devrimin kapılarının açılmasına etki eden en önemli unsur göçmenlerdir. Çünkü onlara verilen arazi özel mülkiyet olarak verilmiş veya kısa zamanda özel mülkiyete dönüştürülmüştür (Gökbunar, 2004, s.238-242).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşıyla birlikte Canik Sancağına gelen göçmenler sancak dâhilindeki Çarşamba ve Bafra ovalarına iskân edilmişlerdir (Erkan, 1993, s.178-265.). Yoğun bir şekilde göç hareketinin devam etmesi nedeniyle 1880 yılına gelindiğinde Canik Sancağında iskân edilen Kafkasyalı göçmenlerin sayısı 5574'e ulaşmıştır. Osmanlı Devleti göçmenlere İskân-ı Muhacirin Talimatnamesinin 29. Maddesi gereğince göçmenlere yeterince toprak

verilmesine karar vermiştir. Fakat göçmenlere verilen arazinin hepsinin aynı değerde olmaması nedeniyle toprak dağıtımında bazı dengesizlikler olmuştur (İpek, 2006). Bunun üzerine devlet göçmenlere arazi dağıtılırken arazi kanununa uygun hareket edilmesini ve verimli yerlerden 70, orta halli yerlerden 100 ve daha verimsiz yerlerden hane başına 130 dönüm kadar arazi verilmesini ilgililere bildirmiştir (Barkan, 1940). Bu durum göçmenler arasında adaletin sağlanması yönünden iyi bir uygulama olarak görülmektedir.

Osmanlı Devletinin Rusya ile savaşa girdiği 1877-78 mali yılındaki bütçe açığı 974.600.000 kuruştur, savaşın getirdiği mali yük ise 2.587.800.000 kuruş civarında oldu. Savaşın getirdiği mali yükün içerisinde göçmenlere yapılan masraflar bir hayli yer tutmaktadır. Savaştan sonraki yıllarda göçmenlere yapılan harcamalar, göçmen sayısının azalmasıyla düşecek yerde daha da artmıştır. Bu da devletin göçmenlere harcadığı meblağ kadar onlara yapılan yardımların da bir hayli yüksek olduğunu göstermektedir (Erkan, 1993, s.178-265). Göçmenlere kişi başı yardım yapıldığı için yapılan yardımların göçmen sayısı ile doğru orantılı olduğundan yardımların devlet bütçesine ciddi bir yük getirdiği anlaşılmaktadır. Fakat yapılan parasal yardımların Samsun iç piyasasında döndüğünü düşünülürken esnafa katkısının olduğu, piyasaya canlılık getirdiği görülmektedir. Ayrıca, Kırım ve Kafkas göçleri ile Samsun'da demografik yapı çeşitlenmiş, buna bağlı olarak da halkın bütün bileşenlerinde kültürel zenginliğe katkıda bulunmuştur. Göçlerin Samsun için en büyük katkısının tarımsal alanda olduğu, boş arazilerin ve bataklık alanların üretime açılmasıyla üretimde ciddi artışlar olduğu görülmektedir. Özellikle tütün üretiminde büyük artışlar olmuş, Samsun tütünü dünyaca aranan bir tütün markası haline gelmiştir. Samsun'da yabancılar tarafından sigara fabrikasının kurulması ve tütün Reji İdaresinin kuruluşu da bu dönemlerde olmuştur.

Balkan Göçlerinin Samsun Ekonomisine Etkisi

Kafkas ve Kırım göçlerinin yanında Samsun ve havalisine Balkanlardan da göçmenler iskan edilmiştir. Balkan Savaşı yıllarında ve savaş sonrasında Bulgaristan'dan göçler yaşanmış, ayrıca savaştan sonra Yunanistan ile bir mübadele anlaşması yapılmıştır. Aslında daha mübadele anlaşması yapılmadan iki ülke arasında fiili bir nüfus değişimi yaşanmıştır (Duman, 2012, s.48-49). Taraflar arasında 30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Rum ahalinin mübadelesine dair sözleşme ve protokol imzalanmıştır. Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus değişimine gidilmesi iki temel sebebe dayanmaktadır. Bu sebeplerden ilki Osmanlı Devleti tebaası olan Türk ve Rum ahalinin birbirine olan güvenin önemli ölçüde azalmış olması, diğer bir ifadeyle

bir arada yaşamının imkânsız hale gelmesidir (Tekeli, 1990, s.49-52). Kuşkusuz bu noktaya gelinmesinin en önemli nedeni, Yunan ordusunun 1919-1922 yılları arasında Batı Anadolu da uygulamış olduğu politika ve bu politikadan güç alan yerli Rumların tutum ve davranışlarıdır (Orhonlu, 1973, s.488-489). Dolayısıyla tüm bu olaylar Türk halkının vicdanında tedavisi mümkün olmayan yaralar açmış, asırlardır Müslümanlarla iç içe yaşamış olan Rum ahali artık önemli bir sorun haline gelmiştir (Şakiroğlu, 1985, s.229). Nitekim Yunan ordusunun Anadolu ve Doğu Trakya'daki işgalinin sona ereceğinin anlaşılmasıyla Rumlar kitleler halinde Türkiye'yi terk etmeye başlamışlardır (Arı, 1995).

Nüfus değişimini zorunlu kılan bir diğer sebep ise Türkiye'nin insan kaynağına duyduğu ihtiyaçtır. Anadolu, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemini kapsayan on yıllık süreçte önemli ölçüde nüfus kaybetmiştir. Anadolu nüfusu, 17,5 milyondan 12 milyona düşmüş, diğer bir ifadeyle % 30'a yakın bir kayıp yaşanmıştır (Tekeli, 1990, s.51-52). Diğer taraftan Anadolu'nun pek çok yerinde sıtma, veren frengi, trahoma, tifo ve dizanteri gibi bulaşıcı ve salgın hastalıklardan kaynaklı olarak çok sayıda insanını kaybetmiştir (Irmak, 1981). Nüfusun azalmasıyla boş kalan Anadolu topraklarının doldurulması için mübadele bir fırsat olarak görülmüştür. Milli Mücadele döneminin sonunda, başta basın olmak üzere Türk kamuoyu Balkanlardan Türk nüfusun Anadolu'ya getirilmesi düşüncesini desteklemeye başlamıştır. Basında Balkanlarda kalan Türk nüfusun oldukça eğitilmiş olduğu, dolayısıyla bu kitlenin Yunanistan'a giden Rumların yerini rahatlıkla doldurabileceği görüşleri dile getirilmiştir (Arı, 1999, s.13-14). Oluşan bu kamuoyu Türk resmi makamlarının mübadele konusundaki olumlu düşüncelerini pekiştirmesine etkili olmuştur.

Göçü hazırlayan, bir başka deyişle göçe sebep olan gelişmeleri yukarıda ki şekilde kabaca izaha çalıştıktan sonra; göç süreci, göçmenlerin Samsun'a sevki, göçmenlerin iskânı, iskânın finansmanı ve göçmenlere yapılan yardımlar üzerinde durmakta fayda var. Mübadeleye dair sözleşmenin imzalandığı dönemde muhaceret ve iskân işleri, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından yürütülmüştür. O tarihlerde genel kanaat, geçmişteki tecrübelerden de hareketle, göç ve iskân işleriyle ilgili müstakil bir vekâletin veya kurumun ihdasının faydalı olacağı yönündedir (Duman, 2012, s.48-49). 17 Temmuz 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nce hazırlanan bir talimatname ile tüm ülkenin 8 iskân mıntikasına ayrılması planlanmıştır. Bu plana göre, yaklaşık 395.000 mübadilin Türkiye'de iskânı öngörülmüştür. Bu nüfusun 8 iskân mıntikasına göre dağılımı Tablo:4'de gösterildiği gibi olmuştur. 1924 yılı Ekim

ayına kadar mübadele büyük ölçüde tamamlanmıştır. Samsun'a sevk edilen göçmenlerin sayısı ve memleketlerini gösteren istatistikler arasında bazı tutarsızlıklar mevcuttur. Samsun'a sevk edilen göçmenlerin sayısı bazı kaynaklarda 32.000 bazı kaynaklarda ise 48.000 olarak ifade edilmektedir (İpek, 2012, s.211-217). Nedim İpek, 20 Nisan 1924 tarihine kadar Samsun' a gelen ve yerleştirilen göçmen nüfusunu Tablo:5'de gösterildiği şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 4: Göçmenlerin Ayrıldıkları ve Türkiye'de İskân Edildikleri Yerler

<i>İskân bölgeleri</i>	<i>Mübadillerin geldiği yer</i>	<i>Nüfus</i>	<i>Meslek</i>
Samsun ve havalisi	Drama ve kavala	30000	Tütüncü
Adana ve havalisi	Serez	40000	Tütüncü çiftçi zeytinci
Malatya ve havalisi	Kozana, Grebele, Naslıç	22500	Tütüncü çiftçi zeytinci
Amasya-Tokat-Sivas	Kayalar, Karaferya, Vodine, Katrin, Alasonya, Demirhisar, Yenicevardar, Karaacabat, Gevgilin, Alan Köyleri	43000	Tütüncü çiftçi zeytinci
Manisa-İzmir-Menteşe-Denizli	Dram, Kavala, Selanik	64000	Tütüncü çiftçi zeytinci
Çatalca-Tekirdağ, Karaman-Niğde	Kesendere, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop	90000	Tütüncü çiftçi zeytinci
Antalya-Silifke	Preveze, Yanya	55000	Tütüncü çiftçi
Ayvalık-Edremit Mersin	Midilli, Girit	50000	Çiftçi zeytinci

Kaynak: Önder Duman, *Rumeli'den Samsun'a Göç*, s.18.

Tablo 5: Göçmenlerin Samsun ve Havalisinde Sevk Edildikleri Yerler

Sevk Mahalli	Nüfus	Sevk mahalli	Nüfus
Tekkeköy	633	Teknepinar	46
Yukarı çinik	473	Bafra	1791

Derbent	125	Domuz ağılı	39
Çarşamba	1404	Alaçam	670
Kavak	26	Çakallı	38
Samsun	4943	Taflanköy	1042
Andyeri	256	Asarağaç	303
Avdan	89	Çanakçı	243
Çandır	74	Çatalarmut	485
Çayıralan	29	Çınaralan	689
Çırakman	1179	Demirci	380
Derecik	851	Dereeler	68
Devgeriş	403	Hacıismail	604
Hasköy	981	İlyasköy	321
Kalkanca	90	Karaperçin	67
Kavacık	235	TOPLAM	18577

Kaynak: Nedim İpek, Selanik'ten Samsun'a Mübadiller, s.98-99.

Dâhiliye Vekâletinin 1925 tarihli mazbatasına göre, Anadolu da iki buçuk milyonluk bir kitlenin iskânı söz konusudur. Dâhiliye Vekili ve Mübadele Vekâleti Vekili Recep Bey'in meclise sunduğu rapora göre Samsun'a sevk edilen mübadillerin 38.076'sı yerleştirilirken, 16.806'sı ise henüz iskân edilmemiştir. Mübadiller Samsun'a geldikleri zaman adi iskân tarzında şehir, kasaba ve köylerde terk edilmiş binalara yerleştirilmişlerdir. Öte yandan geçimlerini temin için kendilerine dükkân, mağaza, fırın, kahvehane, tarla veya arsa verilmiştir. Mübadillerin meslekleri göz önüne alınarak iskân birimlerine yerleştirilmelerine özen gösterilmiştir. Bu münasebetle, esnaf zanaatkâr ve tüccarlarla hali vakti yerinde olup herhangi bir yardıma ihtiyaç duymaksızın geçimini temin edebilecek olanlar şehir ve kasabalarda iskân edilmiştir. Gelen mübadillerin büyük bir kısmı tarım sektöründe çalıştığından, esnaf ve zanaatkâr bulmakta sıkıntı çekilmekteydi. Samsun merkezde iskân edilen mübadillerin mesleki

dağılımı Tablo:6’da gösterildiği şekildeydi. Samsun’un köylerine yerleştirilen mübadillerin mesleki dağılımı ise Tablo:7’de verilen şekilde olmuştur.

Tablo: 7, Samsun’un Köylerine Yerleştirilen Mübadiller ve Mesleki Dağılımı

Köy	Hane	Nüfus	Köy	Hane	Nüfus
Alemdar Çiftliği	28	112	İlyasköy	63	262
Andyeri	49	284	Kalkanca	22	85
Asarağaç	56	243	Karagöl	23	119
Aşağı Çinik	223	809	Karaperçin	25	107
Avdan	27	91	Kavacık	50	165
Bilmece	-	-	Kelkaya	21	82
Çanakçı	20	76	Kesilli	33	154
Çandır	21	65	Kızılköy	32	124
Çatal Armud	54	79	Kızıl Oğlak	20	82
Çınaralan	57	241	Kozlu	42	136
Çırakman	112	429	Kurugökçe	40	158
Çinekoğlu	44	184	Ökse	112	455
Demircisu	28	287	Sarıbıyık	26	109
Derecik	79	287	Tekkeköy	27	138
Devgeriş	99	413	Taflan	113	473
Düvecik	26	105	Tekneşinar	53	217
Düzköy	51	224	Tepecik	42	166
Gürgendağ	13	58	Yerlice	12	60
Gürgenyatak	16	83	Yukarı Çinik	122	422
Hacı İsmail	64	226	Demirci-Kavak	60	168
Hasköy	-	462	Uçanlar	80	324 ³³

Kaynak: Baki Sarısakal, *Belge ve Tanıklarla Samsun’da Mübadele*, s.42.

Samsun dâhilinde şehir ve kasabalara yerleştirilen mübadil göçmen ve şark mültecilerinden bir kısmı Bafra Tütün İnhisar İdaresi’nde memur, reji idaresinde odacısı veya Samsun-Sivas demiryolu inşaatında amele gibi hizmetlerde istihdam edilmişlerdir. Göçmenlerin bir kısmı ise şehirdeki ticari kumpanyalara ait mağazalarda istihdam edilmiştir. Şehirde iş bulamayan göçmenlerden bir kısmı geçimini temin etmek için merkez köylere veya başka vilayetlere gitmiştir. Esnaf ve zanaatkâr göçmenlerden bir kısmına adi iskân hakkı olarak mesleklerini yapabilmeleri için dükkân verilmiştir. Örneğin, Camii Kebir Mahallesi Bedesten Caddesi’ndeki iki dükkân mübadillere tahsis edilmiştir.

Tablo: 6, Samsun Merkezine Yerleştirilen Mübadillerin Mesleki Dağılımı

Meslek	Sayı	Meslek	Sayı
Rençper	77	Bakkal	8
Amele	101	Dülger-Saatçi	1
Tütüncü	19	Çiftçi-Tüccar	3
Çiftçi	220	Mürettip	1
Tütün Rençperi	41	Otelci	2
Tütün Zirai	18	Denkçi	1
Tütün Amelesi	209	İmam	3
Tütün Tüccarı	8	Denkçi Başı	1
Tütün Dikicisi	2	Kantaracı	1
Tüccar	13	İstifçi	1
Esnaf	4	Kayıkçı	2
Fırıncı	1	Kalıpçı	3
Hizmetçi	5	Makinist	2
Muallim	5	Minareci	1
Berber	1	Debbağ	1
Tezgâhtar	1	Çilingir	1
Sobacı	1	Tütün Eksperi	1
Arabacı	6	Tütün Ustabaşısı	2
Şöfer	1	Saatçi	1
Aşçı	3	Çoban	1
Bahçıvan	22	Belirsiz	23
Cambaz	1	Terzi	1
Şekerci	1	Kalburcu	2
Manifaturacı	3	Çalgıcı	1
Boyacı	6	Arabacı-Hamal	3
Hamal	10	Yorgancı	1
Tornacı	1	Mezaracı	1
Kahveci	4	Polis	1
Tercüman	1	Tütün Amelesi	1
Tütün Mütahassısı	1	Tütün Eksperi	1
Rafizci	1	Terzi Çırağı	1
Müfettiş	1	Amele-Kayıkçı	1
Limonatacı	1	Dava Vekili	1
Marangoz	5	Hademe	1
Tütün Mübaya Memuru	1	Hancı	2
Kebabçı	3	Emlak Sahibi	5
Odacı	2	Ustabaşı	1
Dülger	2	Muhasip Emlakçı	1
Demirci	17	Şehirde Mukim Köylerde	1
Nalbant	6	Tütün Ameleliği Yapan	
Memur	6	Tütün Ameleliği Yapmak	1
Kunduracı	9	İçin Başka Vilayetlere Giden	

Kaynak: Baki Sarısakal, *Belge ve Tanıklarla Samsun'da Mübadele*, s.41

İskân mıntika müdüriyetlerine gönderilen tamimlerde, mübadiller arasında alım satım işinin teşvik edilmesi istenmiştir. Böylece, mübadil esnaf ve zanaatkârın yeni baştan kurduğu işte tutunabilmesi ve geçimini temin ederek devlete yük olmaması planlanmıştır. Köylere yerleştirilen göçmenlerin ezici çoğunluğu tarım sektöründe çalışmaktadır. Bununla beraber, köyün ihtiyacını karşılamak üzere muallim, müderris, hoca imam, gibi mesleklere sahip göçmenler ile marangoz demirci, dülger, çilingir ve sepetçi gibi zanaatkârlar da köylere yerleştirilmiştir. Bu zanaat sahibi göçmenler, mesleklerinin yansıra ziraatla de meşgul olmaktadır.

Mübadillerin yerleştiği köylerde arazi çoktu ancak, emek gücü ve zirai araç gereç yetersizdi. Köylüler genellikle ürettiklerini tüketerek geçimlerini temin etmekteydiler. Bununla birlikte pazardan almaları gereken ihtiyaçları için de nakit paraya ihtiyaç duyulmaktaydılar. Çiftçi mübadiller yetiştirdikleri ürünü satarak nakit paraya dönüştürürken, orman sahasına yakın yerlere yerleştirilen mübadiller, kendilerine tanınan haktan istifade ederek odun ticareti yapmaktaydılar. Köylere iskân edilen göçmenlerden müteşebbis olanlar, esnaflığa veya tüccarlığa geçiş yapmaya çalışmaktaydılar. Bu geçiş daha ziyade kasaba veya şehirde bakkal açarak başlıyordu. Bu işte tutunanlar veya daha fazla müteşebbis ruhlu olanlar tütün ticaretine giriyor, hatta kuyumcu olanlar bile oluyordu. Bunlar arasından iyi eğitim alanlar, uzun vadede bürokraside yer alıyordu. Böylece köylü mübadiller zaman içerisinde şehre transfer oluyordu (İpek, 2012, s.211-217). Mübadillerden şehirli veya müteşebbis olanlar, daha fazla arazi sahibi olabiliyor hatta gibi şirketler de kurabiliyorlardı. Uzun savaş yılları ve bulaşıcı hastalıklar nedeniyle Türk nüfusta oluşan kayıplar kısmen de olsa mübadele ile telafi edilmiştir. 1927 yılında yapılan nüfus sayımında, Samsun merkez, Bafra, Çarşamba ve Havza kazalarının toplam nüfusunun 210.000 dolayında olduğu tespit edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, 1930).

Mübadelenin hemen bir yıl sonrasında mübadillerin üretici konumuna geçmeleri ile birlikte Samsun ekonomisinde olumlu gelişmeler kendini göstermeye başlamıştır. Tarımsal iş gücünün artması ile birlikte bölgenin zirai üretim kapasitesi de önemli ölçüde artmıştır. Nitekim mübadillerin henüz gelmekte oldukları ve tüketici konumunda buldukları 1924-1926 yılları

arasında Samsun'da, Tablo: 8'de görüldüğü üzere vilayetin zirai üretim kapasitesi kimi ürünlerde iki, kimi ürünlerde üç katına yükselmiştir (Duman, 2012, s.48-49).

Tablo 8: 1924-1926 Yılları Arasında Samsun'da Üretilen Tarım Ürünleri Miktarı

ÜRÜN(kg)	1924	1926
Buğday	5.322.240	18.039.060
Arpa	5.638.570	12.378.600
Yulaf	816.920	1.230.000
Mısır	8.723.250	22.456.000
Pirinç	1.280.000	840.000
Tütün	2.235.709	4.536.780

Kaynak: Önder Duman, *Rumeli'den Samsun'a Göç*, s.48-49.

1926 yılında vilayet dâhilindeki büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı yaklaşık % 65 artmıştır. Bu artışın sebebi asayişin temini ve özellikle bölgeye yerleştirilen göçmenlerin üretime katılmasından kaynaklanmıştır. Mübadiller ziraata sadece nicelik yönünden değil, nitelik yönünden de katkı sağlamışlardır. Anadolu köylüsüne oranla teknik konularda daha fazla bilgi ve deneyime sahip olan bu insanlar, sahip oldukları birikimlerini zamanla yerlilerle paylaşmışlardır. Mübadiller “Rumeli basması” cinsi tütün ve “sekiz sıra muhacir mısırı” gibi tarım ürünleri ile “muhacir kıvrırcığı koyun” ve keçi yetiştiriciliğinde buldukları yerlerde örnek oluşturmuşlardır (Öksüz, 2000, s.315-323). Mübadiller, tarım ve hayvancılığın yanı sıra aynı ve maddi açıdan aile ekonomisine katkı mahiyetinde dokumacılık da yapmaktadırlar.

Özetle, hayatın her safhasında gerekli olan ihtiyaca yönelik, mübadillerin üretim ve emek verdiklerini söylenebilir. 1927 yılına ait istatistiklerden anlaşıldığı kadarıyla Türk müteşebbisler tarafından işletilen fabrika ve atölye sayısında da artış olmuştur. Mevcut fabrika ve atölyeler tütün, içki, gıda, döküm ve inşaat sektöründe yoğunlaşmıştır. Üç imalathanesi bulunan Samsun Tütün İnhisar İdaresinde, tahminen 400 amale çalışmaktadır. Ayrıca, ecnebi kumpanyalarının da Samsun'da tütün imalathaneleri bulunuyordu. Bu kumpanyalardan olan

ESAR

Keri Tütün Kumpanyasında 1000 amele istihdam edilmekteydi. Ayrıca, 15 kadar ticari imalathanelerde de 1000'e yakın amale çalışmaktaydı (İpek, 2012, s.211-217). Muhacirler, bunların yanı sıra buldukları bölgenin kültürel değerlerini ve folklorik unsurlarını, lehçe ve güncel yaşam biçimlerini ve köy mimarisini de önemli ölçüde etkilemişlerdir (Arı, 1995).

SONUÇ

19.Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kafkasya'dan ve Balkanlardan gelen göçmenlerin iskan alanlarından biri olan Samsun, Cumhuriyet döneminde de göçmenlerin iskan edildiği yerlerden birisi olmuştur. Kırım ve Kafkaslardan gelen göçmenlerin ilk durak noktalarından biri olması hasebiyle göçmen dağılımı büyük oranda o dönemki adıyla Canik Ssancağından yapılmıştır. Şehir, göçmenlerin gelmesiyle yoğun insan trafiğine sahne olmuş, bu durum ilk yıllarda hastalık, barınma ve temel ihtiyaçların karşılanamaması gibi sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Osmanlı Ddevleti bu olumsuz durumla baş edebilmek için göçmenlere yönelik askerlik ve tarım teşvikleri yapmıştır. Zaten ekonomisi kötü durumda olan Osmanlı Ddevleti, teşvikler nedeniyle daha fazla ekonomik zorluklar yaşamıştır. Kısa vadeli sorunlar göz önüne alınmayacak olursa, Kırım ve Kafkas göçmenlerinin uzun vadede tarım ve ticari alanlarında özeldde Samsun'a genelde ise Osmanlı ekonomisine fayda sağladıkları aşikârdır. Bu gün bile hala Samsun ve havalisinde tarımsal üretimin büyük bölümünün göçmen asıllı vatandaşlar tarafından yapıldığı bilinmektedir.

Yerli Rumların çoğunun Samsun'u terk etmesinden dolayı zirai ve ticari hayat olumsuz yönde etkilenmiştir. Göçmenler ve mübadiller Rumların boşalttığı alanları büyük oranda doldurmuştur. Ayrıca göçlerle Samsun nüfusu artış sağlamıştır. Göçlerin ilk yıllarında bazı sıkıntılar yaşanmışsa da, 1925 yılından sonra devletin iskân politikasına eğilmesi sorunlar çözüme kavuşturulmuştur. Göçmenlerin tarımda sahip oldukları bilgi ve tecrübeleri uygulamaya başlamaları ile 1925 yılından itibaren tarımsal ürünlerde iki ve üç kat fazla verim alınmaya başlanmıştır. Bu durumda Samsun ekonomisi canlanmasına, refah seviyesinin yükselmesine katkı sağlamıştır. Atıl durumda olan verimli topraklar mübadiller tarafından ıslah edilerek Samsun ekonomisine katma değer sağlar hale getirilmiştir. Mübadillerin hayvancılıkta özellikle, keçi yetiştiriciliği ve dokumacılıktaki ustalıkları, tütün yetiştiriciliğindeki maharetleri Samsun ekonomisinin 1930'lu yıllarda ivme kazanmasına hatırı sayılır oranda katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Arı, K. (1995). “Büyük Mübadele Türkiye ye Zorunlu Göç”. *Tarih Vakfı Yurt Yayınları Dergisi*. İstanbul.
- Arı, K. (1999). “Mübadillerin Taşınması İşinin Türk Vapur Kumpanyalarına Verilmesi Mübadele ve Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları”. *Toplumsal Tarih Dergisi*, s.68.
- Avaygan, A. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Devlet İktidar Sisteminde Çerkezler*. İstanbul: Belge Yay.
- Barkan, Ö. L. (1940). *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Arazi Kanunnamesi*, İstanbul.
- Duman, Ö. (2012). *Rumeli'den Samsun'a Göç*. Samsun: Erol Ofset Matbaacılık-Yayıncılık.
- Erkan, S. (1993). *Kırım Kafkasya ve Doğu Anadolu Göçleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Erlor, M.Y. ve Edinsel, K. (2011). “Samsun'da Tütün Üretimi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. s.230-245.
- Gökbunar, A. Rıza (2004). “Yüzyıllarda Yaşanan Göçlerin Türk Maliye Tarihi Açısından Analizi”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Sayı 6-3, s. 238-242.
- [http:// www.akintarih.com/kafkasya.html](http://www.akintarih.com/kafkasya.html)
- Irmak, Y. (1994). “Atatürk Döneminde Nüfus Politikası”. *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri (8-9 Haziran 1981)*. Samsun.
- İpek, N. (2012). *Selanik'ten Samsun'a Mübadiller*. Samsun: Erol Ofset Matbaacılık-Yayıncılık.
- İpek, N., (2006). *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Orhonlu, C. (1973). *Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları Tercihin Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler*. Ankara.
- Öksüz, H. (2000). “Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin Bafra'ya İntibakı”. *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999*. Samsun, s.315-323.
- Sarısakal, B. (2007). “Belge ve tanıklarla Samsun'da Mübadele”, *Samsun Dergisi*, Sayı 38, s. 41-42.
- Şakiroğlu, M. H. (1985). *Lozan Konferansı Sırasında Kabul Edilen Türk- Yunan Ahali Değişimine Ait Tarihi Notlar*. Ankara.
- Tekelli, İ. (1990). “Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu”. *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı 50, s.49-71.
- Topal, Ç. (2012). *Cumhuriyetin İlk yıllarında Samsun Ekonomisi*. Samsun: Erol Ofset Matbaacılık-Yayıncılık. , s.70-71.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1929-1930. (1930). İstanbul: Devlet Matbaası.

Yılmaz, C. (2012). İlk çağdan Cumhuriyete Canik, Samsun: Canik Bel. Kül. Yay.